

BERDAQ ILMIY MEROSIDA JAMIYAT TARAQQIYOTI HAQIDAGI QARASHLAR TAHLILI

*Joldasbayev Oralbay Yernazarovich, Nukus davlat pedagogika
instituti “Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi”
kafedrasi assistenti*

ANALYSIS OF VIEWS ON SOCIAL DEVELOPMENT IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF BERDAQ

*Joldasbayev Oralbay Yernazarovich, Assistant Professor of the
Department of “National Idea, Fundamentals of Spirituality and
Legal Education” of the Nukus State Pedagogical Institute*

АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ НА ОБЩЕСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ БЕРДАКА

*Жолдасбаев Оралбай Ерназарович, ассистент кафедры
“Национальная идея, основы духовности и правовое
воспитание” Нукусского государственного педагогического
института*

<https://orcid.org/0009-0008-2096-1198>

e-mail:

oralbaynukus41@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Berdaq shoirning asarlarida aks etgan ijtimoiy munosabatlar tahlil qilinadi. Shoirning asarlari jamiyatning turli qatlamlari, inson huquqlari, adolat, tenglik va xalq dardini ifodalash bilan ajralib turadi. Tadqiqot davomida Berdaq ijodining ijtimoiy ahamiyati, uning falsafiy va gumanistik qarashlari o‘rganilib, shoirning o‘z davridagi ijtimoiy masalalarga munosabati yoritiladi. Maqola Qoraqalpoq xalqining madaniy merosi va Berdaq ijodining bugungi kundagi ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: inson, jamiyat, ijtimoiy munosabat, jamiyatning ijtimoiy hayoti, madaniyat, madaniy taraqqiyot, ijtimoiy haqiqat, insonparvarlik, qadriyat, adolat, dunyoqarash, ijtimoiy taraqqiyot, vatanparvarlik.

Abstract: This article analyzes the social relations reflected in the works of the poet Berdaq. His works stand out for their depiction of different social strata, human rights, justice, equality, and the people’s concerns. The study examines the social significance of Berdaq’s creativity, his philosophical and humanistic views, and his attitude towards social issues of his time. The article aims to highlight the cultural heritage of the Karakalpak people and the relevance of Berdaq’s works in the modern era.

Key words: human, society, social relations, social life of society, culture, cultural development, social truth, humanism, value, justice, worldview, social development, patriotism.

Аннотация: В данной статье анализируются социальные отношения, отражённые в произведениях поэта Бердака. Его творчество выделяется изображением различных слоёв общества, прав человека, справедливости, равенства и народных чаяний. В ходе исследования рассматривается социальная значимость творчества Бердака, его философские и гуманистические взгляды, а также

его отношение к социальным проблемам своего времени. Статья направлена на раскрытие культурного наследия каракалпакского народа и актуальности творчества Бердака в современную эпоху.

Ключевые слова: человек, общество, общественные отношения, социальная жизнь общества, культура, культурное развитие, социальная реальность, гуманизм, ценности, справедливость, мировоззрение, социальное развитие, патриотизм.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Inson jamiyatdagi odamlar bilan doimo aloqada bo'ladi, ular bilan turli munosabatlar o'rnatadi. Ijtimoiy munosabatlar – bu odamlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik, aloqa va ta'sir jarayonlaridir. Ular jamiyatning ajralmas qismi bo'lib, insonning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy muhit bilan uyg'unlashuvida muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy munosabatlar odamlar o'rtasida turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: do'stlik, qardoshlik, kasbiy, hamkorlik, raqobat iqtisodiy va hokazo. Har bir davrning ulug' ijodkorlari ijtimoiy hayot manzaralarini o'z asarlarida mujassam etadi. Xalq dardi, orzu-umidlari va ijtimoiy muhitdagi o'zaro munosabatlar adabiyotning asosiy mavzularidan biri bo'lib kelgan. Berdaq ijodida ana shunday chuqur ijtimoiy mazmun kasb etib, xalq hayoti, adolat uchun kurash va insonlar o'rtasidagi munosabatlarning turli jihatlarini aks ettiradi. Uning asarlarida ijtimoiy tenglik, mehr-oqibat, hamkorlik g'oyalari yetakchi o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Zamonida har bir xalq o'zi ma'naviy bayroq etib ko'targandek, dunyoga bir kelgan dono farzandini tug'ib, uni o'zining milliy oltin beshigida tebratadi. Taqdir uni haqiqatning tikonli so'qmog'idan yalang oyoq yugurtirib, o'tda toblab, suvga bosib chiniqtiradi. U endi o'z xalqining baxt-saodati uchun, insonparvarlik, haqiqat uchun jonini jabborga berib kurashish namunasini ko'rsatadi. Qoraqalpoq xalqining ulug' shoiri, millatimizning ma'naviy timsoli va faxri Berdaq ana shunday siymodagi inson bo'ldi[1:3].

Berdak G'arg'aboy o'g'li – qoraqalpoq adabiyotining faxri. Buyuk gumanist shoir va mutafakkir Berdaqning nomi, ijodi yurtimizdagi barcha qardosh xalqlar uchun qadrlidir. Sababi, Berdaq o'z ijodi bilan umr bo'yi mehnatkash xalqqa

xizmat qilgan, ortida o'lmas asl so'z durdonalarini qoldirgan chin xalq shoiri. Ulug' shoirning otashin vatanparvarlik ruhida, xalqqa xizmat qilish g'oyalari bilan sug'orilgan asarlari hozirgi vaqtda ham mamlakatimiz madaniyati gullab-yashnashiga xizmat qiladi. O'zbek shoiri Alisher Navoiy, qozoq shoiri Abay, turkman shoiri Maxtumquli mazkur xalqlar adabiyoti uchun qanday ahamiyatga ega bo'lgan bo'lsa, Berdaq ham qoraqalpoq adabiyotida shunday muhim o'rin tutadi. Chingiz Aytmatov, mashhur qirg'iz yozuvchisi, "Berdaq ijodi nafaqat qoraqalpoq adabiyotida, balki bizning ko'p millatli Vatanimiz adabiyoti tarixida katta o'rin tutadi. Qirg'izning Olatovining cho'qqilari ko'p. Ularning ba'zilar baland bo'lsa, boshqalari undan ham baland, xalqimiz ana shu baland cho'qqilarni "tug' cho'qqi" ya'ni "bayroq cho'qqisi" deb ataydi. Berdaq ham... ko'p millatli qardosh adabiyotning baland cho'qqilarining biri", deb ta'riflaydi[2:9].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION). Berdaqning bizga qadrliligi, uning o'z zamonida progressivlik, demokratik, xalqchilik g'oyalarni kuylaganligida. Berdaq mehnatkash xalqning orasidan chiqqan, shu xalqning chin farzandi edi. Berdaq yashagan zamoni XIX asrning ikkinchi yarmi qoraqalpoq xalqining hayotidagi katta tarixiy voqealarni boshidan kechirgan zamon edi. U qoraqalpoq adabiyotini boyitishga katta hissa qo'shdi. Adabiyotni ko'plab yangi g'oyalar, yangi mavzular, janrlar bilan boyitib, adabiyotni xalqqa avvalgidan ham yaqinlashtirdi. Berdaq qoraqalpoq adabiyotiga adabiy shakllar, janrlar, uslub bobida ham bir qator yangiliklar kiritdi. Berdaq qoraqalpoq shoirlari ichida birinchi bo'lib o'z xalqining tarixini, o'tmishdagi qahramonlik ishlarini o'rganib, kuylagan, shu yo'lda juda ko'p mehnat qilgan shoir hisoblanadi. Qoraqalpoq xalqining tarixi haqida, uning o'tmishdagi qahramonlik ishlari haqida "Shajara", "Aydos bobo", "Amangeldi", "Ernazar

biy” kabi bir qancha keng qamrovli tarixiy asarlar yaratdi. Bu asarlar izchil ilmiy tarix bo’lmasa-da, lekin ularning tarixiy va badiiy ahamiyati katta [3:21].

XIX asr dunyo miqyosida ulkan o’zgarishlar yuz bergan, eski tuzum o’zgarish yoqasida turgan murakkab davr edi. Aynan shu tarixiy sharoitda qoraqalpoq xalqining buyuk shoiri Berdaq ijod etdi. Uning asarlari xalq turmushi, feodal zulm, ijtimoiy tengsizlik va adolat izlash kabi mavzularni qamrab olib, o’sha davrning haqiqiy manzarasini aks ettiradi. Berdaq o’z ijodida xalqning dardi tashvishlari, orzu-umidlarini aks ettirishga harakat qilgan. U nafaqat she’riyat orqali go’zallikni tarannum etgan, balki jamiyatdagi illatlar, adolatsizlik va qiyinchiliklarni ham ochiq-oydin tasvirlagan. Uning quyidagi she’r va satrlari bunga yaqqol misol bo’la oladi: *“Shoir edim, ko’zim ko’rganin yozdim, Ko’nglim sezib bilganini yozdim. Zamon qismatidan sarg’aydim, ozdim, Bo’larmu deb yorug’ kunlar xalq uchun”* [4:28].

Berdag – o’z zamonasidagi ijtimoiy hayotni, siyosiy, iqtisodiy jarayonni haqqoniy ko’rsatgan realist shoir. Uning ijodida qoraqalpoq xalqining butun bir asr ichidagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayoti yorqin tasvirlangan. Berdaq ijodi faqat shaxsiy kechinmalar bilan cheklanib qolmasdan, ijtimoiy muammolarni yoritishda ham katta ahamiyatga ega. Uning asarlari xalqni uyg’otishga, haqiqatni anglashga chorlaydi. Shoir ijodi qoraqalpoq adabiyotida realizmning rivojlanishiga ham katta ta’sir ko’rsatgan. Bilim insoniyat tarixida har qanday taraqqiyotning asosi bo’lib, Berdaq shoirning *“Izlar edim”* she’ri satrlaridagi mazmun bugungi kun uchun ham, jamiyatimiz uchun ham dolzarb hisoblanadi. Ya’ni *“Aqli komil, ilmi zo’r, bilimli el bo’lmaydi xo’r”*.

Har bir davr rivoji ilm-fan, texnologiya va madaniyat rivoji bilan chambarchas bog’liq. Bilim odamlarga dunyoni anglash, muammolarni hal qilish va yangi imkoniyatlar yaratish imkonini beradi. Bilimli jamiyat doimo barqaror rivojlanishga erishib kelgan. Qadimgi davrlardan boshlab insoniyat ilmga intilish orqali taraqqiyot sari qadam tashlagan. Masalan, qadimgi Yunonistonda ilm-fan va falsafa

rivojlangan davrda bu jamiyat yuksak sivilizatsiyaga ega bo’ldi.

Buning aksi, ilmsizlik va jaholat hukmron bo’lgan jamiyat orqaga ketib, zulmatga botgan. Bilimli insonlar jamiyatning har bir sohasida yetakchi bo’lib, innovatsiyalar va texnologik rivojlanish orqali mamlakatning global maydonda raqobatbardoshligini oshiradi. Shuningdek, shoirning *“Izlar edim”* she’rida ilmiy fikrlash nafaqat individlar, balki butun jamiyat taraqqiyotiga katta ta’sir ko’rsatadi: *“O’tgan Arastu, Aflotun, yaratib ilmning kalitin, yechish uchun fikr bantin, men ma’rifat izlar edim”*.

Ilmiy tafakkur bu haqiqatni ochib beradigan, insoniyatni olg’a boshlovchi eng kuchli vositadir. U odamlarga real faktlarga asoslangan qarorlar qabul qilish, xatolar ustida ishlash va yangilik yaratish imkonini beradi. Ilmiy tafakkurga ega insonlar hayotiy haqiqatni chuqur tahlil qiladilar va muammolarga ijodiy yondashadilar. Bunday insonlar nafaqat mavjud bilimlarni, balki yangi g’oyalarni yaratish va amaliyotga tatbiq etish qobiliyatiga ega bo’ladi. Bu esa jamiyatning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko’rsatadi.

Haqiqatan ham hayotda insonning yetukligini belgilaydigan asosiy omillardan biri uning niyatining to’g’riligi. To’g’ri niyat insonni yaxshilik yo’liga boshlaydi va boshqalarga foyda keltiradigan amallarni qilishga undaydi. Chunki ezgu niyat samimiylik va haqqoniylikning asosidir. Agar inson o’z niyatida adolat va haqiqatni ustuvor qo’ysa, uning qadri jamiyatda albatta e’tirof etiladi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Shuningdek, *“Xalqqa bursang yuzingni”* satri bilan, ya’ni odamlar bilan ochiq va samimiy munosabatda bo’lish, ularning dardini tushunish va muammolariga yechim topishga harakat qilish insonni chinakam fuqarolik darajasiga ko’taradi.

Insonparvarlikning yana bir muhim ko’rinishi bu muhtoj va ehtiyojmandlarga mehr-muruvvat ko’rsatishdir. Ularni e’zozlash, ularga yordam qo’lini cho’zish nafaqat insoniy burch, balki ma’naviy yuksalishning asosiy omillaridan biridir. Mehr-oqibat va saxovat bilan amalga oshirilgan har

bir ish jamiyatni birlashtiradi va insoniy qadriyatlarni mustahkamlaydi.

She'r satrlarida ko'rsatilganidek, bularning hammasini o'zida jamlagan inson haqiqiy azamat sifatida aks etadi. Insonparvarlik bu faqat kuch-qudratga ega bo'lish emas, balki qalbida mehr-shafqat, donolik hamda amallarida adolatni namoyon etishdir. Chinakam fuqarolar jamiyatni yorug' kelajakka yetaklovchi yetakchilardir. Shunday ekan, bizlarning har birimiz bu tamoyillarni hayotimizda qo'llashga harakat qilishimiz zarur.

Xalqning XIX asrdagi hayoti bilan bog'liq bo'lgan katta masalalari Berdaq she'riyatining asosiy qismini tashkil etadi. Berdaq shoirning "Soliq" she'ri o'sha davrdagi odamlarning turmushi haqidagi ma'lumotlarni beradi. Masalan: *"O'tgan yildan bu yil yomon, qanday-qanday bo'ldi zamon, g'arib-yetim qolmay omon, o'n tildan keldi soliq. Menga hech gap – eshshagim bor, sotib berarman bir bozor, attang, kambag'al, och Ernazar, unga qiyin bo'ldi soliq"*.

Xalqimizning kundalik hayotida qo'llaydigan va unga amal qilishga undaydigan maqol-matallari juda ko'plab topiladi. Xususan, "Mehnatning tagi rohat" "Yomg'ir bilan yer ko'karar, Mehnat bilan – el" kabi naql-maqollarda mehnatni ulug'laydi, uni odamgarchilikning dastlabki belgisi, asil xislat sifatida baholaydi[5:21]. Ya'ni Berdaq shoir ijodida mehnat inson hayotining ajralmas bo'lagi sifatida tasvirlanadi. U xalq orasida mehnatsevarlik, fidoyilik va halol mehnat g'oyalarini targ'ib qiladi. Uning asarlarida dehqon, hunarmand, chorvador va boshqa mehnatkash tabaqalarning qiyinchiliklari va mashaqqatli mehnati yuksak baholanadi. Berdaq asarlarida mehnat tushunchasining ijtimoiy-falsafiy va tarbiyaviy mazmuni aks etadi. *"Ilm-g'oyibdan so'zlama, kishining yorin ko'zlama, mehnatsiz dunyo izlama, jonni o'tga soladursan. Mehnat qilib top dunyoni, sutdan oqdir bilsang an. Ko'p qilsang o'zing gunohni, yomon otli bo'ladursan"* (*"Qachon rohatlanadursan?" asaridan*)

Berdag shoir insonning mehnati orqali kamolga yetishini alohida ta'kidlaydi. Uning asarlarida inson mehnat qilishi, o'z hunarini puxta egallashi orqali jamiyatda hurmat qozonishi va o'z o'rnini topishi mumkinligi aks etgan. Bu fikrlar

falsafiy nuqtayi nazardan insoniyat taraqqiyotining asosiy tamoyillari bilan bog'liq. Berdaq o'z ijodida mehnatkash insonlarni ulug'lash orqali ularning ijtimoiy jamiyatdagi o'rnini ko'rsatib beradi. Uning she'rlarida fidoyi dehqonlar, vijdonli hunarmandlar va mehnatkash xalq farovonlikning asosi ekani ta'kidlanadi.

Yigit bo'lsang arslonday tug'ilgan,

Xizmat etgil doimo xalq uchun.

("Xalq uchun" asaridan)

Shoirning bu she'riy satrlari ijtimoiy falsafa jihatidan esa u shaxs va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni anglash, o'zini jamiyatning bir qismi sifatida his etish va umumiy maqsad yo'lida xizmat qilish g'oyalariga asoslanadi. Shuningdek, shaxsiy manfaatdan voz kechish va xalq xizmatida bo'lish asosiy qadriyat sifatida ilgari surilgan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda Berdaq shoirning asarlari qoraqalpoq adabiyotining XIX asrdagi yozilgan katta tarixiy yozma yodgorliklaridan biri hisoblanadi. Qimmatli merosning yaratilish manbalarida iste'dod va bu katta she'riy improvizatsiya emas, balki ajoyib turkiy xalqlar tarixi va madaniyati yotadi[6:174]. Berdaq qoraqalpoq adabiyotining ko'zga ko'ringan vakillaridan biri bo'lib, uning ijodida inson, jamiyat va ular o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning ko'rinishlari muhim o'rin egallagan. Aniqroq qilib aytganda, xalqning hayoti, orzu-armonlari va mehnatkash xalqning qadriyatlari aks etgan. Berdaq shoir ijodi va ijtimoiy munosabatlar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, uning asarlarida insoniyatning ijtimoiy hayot, adolat va tenglikka bo'lgan intilishlari ko'zga tashlanishini ko'rish mumkin. Berdaq shoir o'z asarlarida insonning jamiyatdagi o'rnini, shuningdek, odamlarning bir-biriga bo'lgan munosabatini tasvirlaydi. Shu bilan birga, shoirning ijtimoiy muammolarga, o'sha davrdagi ijtimoiy qatlamlar orasidagi farqni so'z kuchi bilan badiiy tasvirlaydi. U ijtimoiy adolatni, inson huquqlarini oliy qadriyatlar sifatida ilgari suradi. Berdaq shoirning ijodi nafaqat adabiy meros sifatida, balki jamiyatdagi haqiqiy ijtimoiy munosabatlar va ularni rivojlantirish yo'lida g'oyaviy asos bo'lib ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. M.Nizanov. Berdaq. Saylandı shigarmaları. Nókis: Bilim, (Qayta basılm).2022j 280b.
2. Б. Курбанбаев. Бердақ ҳам өзбек әдебияты. Нөкис, Қарақалпақстан, 1986. 9-бет.
3. Бердақ. Танламалы шығармаларының жыйнағы Сағийтов И. Т., Юсупов И., Мақсетов Қ., Жумамуратов Т., Кәримов А., Қайыпназаров Б. Муртазаев А., Хамидов Х. Нөкис-1977 20-21-б.
4. И.Юсупов Х.Хамидов. Бердақ Сайланды шығармалары: Нөкис: Қарақалпақстан, 1997. 220. –Б.
5. К.Жәрімбетов. Бердақтың насиятлары бизиң руўхый ғәзийнемиз. (Бердақтың дидактикалық лирикасы ҳаққында). Нөкис, Қарақалпақстан. Руўхый мәденият хәм ағартыў жәмийетлик орайы, 1998. 24-б.
6. Пахратдийнов Ә. Бердақ шайырдың творчествосының жыйналыў, басып шығарылыў хәм изертлениў тарийхынан: илимий изертлеў. Нөкис: Қарақалпақстан, 1990-200 б.

